

УДК 34 (091)

К. А. ГУБАР,
кандидат юридичних наук

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ НА ЦЕРКОВНЕ ПРАВО У ПРАЦЯХ ПЕТРА ОЛЕКСАНДРОВИЧА ЛАШКАРЬОВА

Здійснюється огляд та аналіз поглядів П. О. Лашкарьова на церковне право під час його діяльності в Київській духовній академії. Характеризуються програми викладання церковного та канонічного права. Подаються короткі біографічні відомості про П. О. Лашкарьова.

Ключові слова: юридична наука, юридична освіта, православна церква, держава, Київська духовна академія.

Губарь Е. А. Изучение взглядов на церковное право в работах Петра Александровича Лашкарева

Осуществляется обзор и анализ взглядов П. А. Лашкарева на церковное право во время его деятельности в Киевской духовной академии. Характеризуются программы церковного и канонического права. Приводятся краткие биографические сведения о П. А. Лашкареве.

Ключевые слова: юридическая наука, юридическое образование, православная церковь, государство, Киевская духовная академия.

Hubar K. A. The study of views on church law in the works of Petro Oleksandrovich Lashkarev

A review and analysis of the views of P. A. Lashkarev on church law during his activity at the Kyiv Theological Academy are carried out. Characterized are the programs of church and canon law. Brief biographical information about P. A. Lashkarev is given.

Key words: legal science, legal education, the Orthodox Church, State, Kyiv Theological Academy.

Сучасне українське суспільство характеризується зростанням інтересу до історії України, зокрема до історії юридичної науки. З кожним роком соціум потребує дедалі більшої інформації про своє минуле, про здобутки співвітчизників у науковій юридичній сфері. Для широкої публіки відкриваються постаті раніше знайомі лише невеликій науковій спільноті, або ж загалом забуті.

Тож, необхідною видається популяризація ідей та поглядів у державно-правовій царині професорів Київської духовної академії (далі – КДА) за період її діяльності у 1819–1920 р., адже відповідна творча спадщина й сьогодні є актуальною. Наразі ми маємо на меті зробити короткий аналіз праць з церковного права професора КДА П. О. Лашкарьова, але спочатку наведемо невелику біографічну довідку про вченого.

Лашкарьов Петро Олександрович (1833–1899) – юрист, професор КДА та приват-доцент Київського університету св. Володимира по кафедрі канонічного права. Закінчив Білгородське духовне училище, Курську духовну семінарію (1855 р.). Навчався в КДА. П. О. Лашкарьов належав до напряму науки

60–90 років XIX ст., в якому приділялась увага вивченню давніх християнських джерел і намаганням виділити в них юридичний сенс. Професор написав ряд робіт: «Про відношення давньої православної церкви до Римської держави» (1873 р.), «Право церковне в його основах, видах і джерелах» (1886 р. та друге доповнене видання у 1889 р.), «Відношення римської держави до релігії загалом й особливо до християнства, до Костянтина Великого включно» (1876 р.) «Церковно-археологічні нариси, дослідження і реферати» (1898 р.) та інші.

У 1899 році у своїх спогадах С. Т. Голубев з приводу значення творчості П. О. Лашкарьова зауважив, що в останнє десятиліття з'являється низка монографій з церковного права, але вони подають відмежоване церковне право від загального наукового підґрунтя, заперечуючи або ігноруючи логічний та практичний зв'язок його із правом державним та цивільним. Так, 1851 р. було оприлюднено «Досвід курсу церковного законодавства»¹, перша та друга частина першого тому, архімандрита Іоанна. За визначенням для цього курсу планом його автор позначає в ньому: а) виклад і тлумачення загальних джерел церковного права, розуміючи під ними, з одного боку, джерела суто церковного або канонічного права (правила Св. Апостолів, правила соборів вселенських і помісних, правила Св. Отців) та закон у справах віри і церкви християнських государів греко-римського і візантійського періоду; б) виклад системи загального права; згодом в) тлумачення джерел російського церковного права; і нарешті г) обґрунтована на останньому викладі система чинного в російській церкві права. Але з усього цього плану автор обмежився викладом із тлумаченням (із богословсько-історичної точки зору) загальних джерел суто церковних або канонічних. Подальші частини плану залишилися без виконання. Причини припинення роботи могли бути різні².

П. О. Лашкарьов у вивченні джерел церковного права пішов далі того, на чому зупинився архіандрит Іоанн. Вивчення законодавства імператорського у справах віри і церкви християнської відкрило йому внутрішній зв'язок між цим законодавством і законодавчою діяльністю соборів і Отців церкви та неможливість правильного розуміння останнього без зіставлення з першим. Для усвідомлення цього зв'язку він звернувся, з одного боку, до вивчення актів, що належать до діяльності соборів церковних і Отців церкви, щоб усвідомити погляди останніх на порядок життя державного і громадянського, а також ставлення церкви до діючої в цьому порядку влади законодавчої, а з іншого, – до вивчення давніх класиків, з метою дізнатися про начала релігійно-державного права, які мали в основі імператорське законодавство загалом. Наслідком стали праці: «Про відношення давньої православної церкви до Римської держави» (1873 р.) та монографія «Відношення римської держави до релігії загалом і особливо до християнства, до Костянтина Великого включно» (1876 р.)³.

Проаналізуємо деякі аспекти праці П. О. Лашкарьова «Із читань по церковному праву»⁴. Змістовно вона збігається із роботою професора під назвою «Право церковне у його основах, видах та джерелах». Із читань по церковному праву»⁵. Остання звісно була дещо доповнена, але саме вона включає в себе всі

особливості професорського курсу з церковного права, який він викладав в Академії практично сорок років.

У першій главі «Основи права церковного взагалі» професор зазначає, що через акт свого народження людина стає частиною як складу визначеної сім'ї та роду, так і складу визначеного громадянського суспільства та держави. Право розвивається відповідно до історичного розвитку людських союзів. Право державне чи цивільне з'являється там, де починають організовуватись відповідні людські союзи (громадянське суспільство чи держава). Однак у різних людських союзах право відрізняється відповідно до часу та місцевості, фізичних та моральних критеріїв, які історично склались у конкретній спільноті. Порівнюючи суспільні обов'язки людини та обов'язки моральні, П. О. Лашкар'єв зауважує, що виконання перших вимагається зовнішнім чином через примусову силу, притаманну певному суспільству, а моральний закон надає людині свободу у виконанні чи не виконанні моральних приписів.

Професор дійшов висновку, що основоположне джерело права міститься у самій природі людини або в тому природному чи божественному законі, який застосовувався при створенні людини саме такою, якою вона є, та наданні людині саме таких умов інтелектуального та морального розвитку. «Відчуття природної справедливості, або... природне правосуддя охороняє недоторканність встановлених відносин, ще менш за все може зрозуміти походження цих самих відносин, хоча охороною їх вказує на їх походження від закону природного». У відділі під назвою «Походження та основи релігійно-суспільних установлень» автор, спираючись на вчення грецьких, римських мислителів, а особливо на Платона та Цицерона, так аналізує значення релігії для держави та права: «Погляд на релігію, як на закон для людини природний, що виражається вимогами її розумної природи, знайшов у свій час повне підтвердження у вченні християнському».

За поглядами П. О. Лашкар'єва, людина має дотримуватись державних законів та вимог влади, але «якщо вимога ця не ображає благочестя і стосується умов тілесного та зовнішнього людського життя». Професор так пояснює своє твердження: «Відповідно до слів Гроція, є два роди актів, які не входять до кола велінь, можливих по праву для влади людської: повелівати заборонене Богом і забороняти дозволене». Відповідно, сфера істинного богошанування, яка визначається прямими божественними заповідями, була єдиною сферою, в якій церква могла діяти незалежно від визнання за нею прав на законне існування у порядку державного чи громадянського життя⁶.

Глава друга означеної праці П. О. Лашкар'єва присвячується формуванню церковного права та його видам. У відділі «Римське релігійне і релігійно-державне право у застосуванні до християнства» професор зазначає, що стародавній Рим унікав надмірної регламентації позитивними законами суспільного життя, надаючи перевагу правам народу (*mores*). Сукупність відносин, що виникали під впливом благоговіння, страху та уявлень про Бога загалом, формували в Римі особливий вид права – *jus religionis* (*religio*). За наявності такого спеціально-релігійного права у Римі також видавалися переважно сенатом закони, що стосувались різних сторін суспільного культу (на основі рішень

колегії понтифіків), або ж закони щодо регулювання відносин суспільства чи держави в дотичних до релігії сферах. Тому відомство понтифіків поділялось на сферу права особисто-релігійного або понтифікального і на сферу права релігійно-державного або публічного, пов'язаного з релігією. Саме останнє й було предметом загального законодавства, коли ті чи інші умови життя спонукали державу до втручання в справи релігійні. Так характеризував професор ті основи, на яких формувалось релігійне право до визнання християнства державною релігією, після чого почали діяти церковні собори⁷.

Важливою для нас є частина праці мислителя, яка присвячується розмежуванню та розумінню видів права, а починає її відділ: «Основні види церковного права». У ньому мислитель пропонує поділити церковне право на два головні види: право особисто-церковне і право церковно-цивільне. Відтак, за П. О. Лашкар'євим, право особисто-церковне – це закони, дані церкві божественним її Засновником безпосередньо або через його апостолів, або встановлені самою церквою в межах її повноважень, наданих їй божественними заповідями чи й державними законами, стосовно її заснованої на божественних заповідях компетенції. Закони ці, продовжує професор, настільки мають форму позитивних визначень, поєднаних із зовнішньою церковною санкцією, і називаються канонами, тому й сам вид цього права ще називається правом канонічним. Право церковно-цивільне, згідно з П. О. Лашкар'євим, – це закони, які визначають становище і діяльність церкви з огляду на загальний державний і громадянський порядок, або видаються навмисне щодо справ віри і церкви законодавчою державною владою й охороняються громадянською (цивільною) санкцією. Мислитель зазначає, що церковна санкція має місце тоді, коли закон захищається покаранням церковного характеру, а громадянська (цивільна) – коли відповідне покарання має громадянський або кримінальний характер.

Згодом професор починає розглядати приватні підрозділи спеціально-церковного права. Відповідно до основ (основних начал) церковне право поділяється на право природне і установлене, а останнє – на божественне та історичне.

Божественне право поділяється на право, дане всьому роду людському, та на право, дане одному народові. Всьому роду людському воно надане тричі (при створенні людини, при відновленні людського роду після потопа та при вищому відновленні людського роду через Христа). Ці три види божественного права обов'язкові для всього людства. Вони також називаються Адамовими, Ноевими та Христовими завітами. А от божественне право, дане одному народу, – це завіт між Богом та Авраамом та його нащадками, що був втілений і повністю відображений у законодавстві Мойсеевому.

Правом історичним, пише далі П. О. Лашкар'єв, називаються такі закони, котрі встановлюються на вимогу потреб і обставин у самих людських суспільствах, безумовним підпорядкуванням народів визначеному порядку, виробленому історичним їх життям або волею законодавців, відповідно до потреб і обставин часу та умов, вироблених уже історичним життям порядку. Право

загалом змінюється разом з історією, не змінюються в ньому тільки природні основи.

Щодо форм, якими встановлюються закони в церковному праві, професор вирізняв: право писане і неписане (або позитивне і звичаєве) та право вчене. Писане, або позитивне, право, за П. О. Лашкарьовим, – це закони, викладені, затверджені та оприлюднені належною законодавчою владою письмово. Неписане або звичаєве право – це закони, які існують та зберігають свою силу як перекази та звичаї. А от правом вченим професор називав ті правові норми, які усвідомлюються суспільною свідомістю і набувають силу закону через науковий аналіз права і авторитетне, в науковому сенсі, його роз'яснення. Також учений зазначав, що до IV ст. у християнській церкві право релігійне ще тільки встановлювалось і тому містилось у формах звичаєвого права, а вже від IV ст. почався розвиток саме позитивного церковного права, що проявився у виданні церковними соборами письмових законів суто релігійного значення. У державних і громадянських питаннях, дотичних до релігії, стали видаватись позитивні закони християнськими правителями, та не зважаючи на появу писаного права, звичаєве продовжувало існувати паралельно з ним.

П. О. Лашкарьов підкреслював, що руське законодавство не надає майже ніякого юридичного значення звичаям і праву вченому. Стосовно часу утворення законів у церковній практиці церковне право поділяється на апостольське, давнє та нове. Отже, право апостольське – закони, які набули сили в перші три століття християнства, коли ще церква не мала загальної законодавчої влади, окрім тої, що була дана їй Христом через апостолів. Слід зауважити, що під апостольським правом Отці церкви розуміли не самі по собі вислови апостолів, а встановлений на їх основі визначений, у вигляді звичаю, судовий порядок, що встановився у християнській церкві в період, який передував вселенським соборам. У вужчому розумінні до апостольського права також належать передання апостольські, які містились в установленнях та законах, що стосувались не просто якоїсь окремої церкви, а загалом усіх церков⁸.

До права церковного давнього П. О. Лашкарьов відносив закони, що дістали свою силу в період соборів, правила яких прийняті в загальне керівництво православною церквою (від IV до IX ст. включно, або від часу прийняття християнства Костянтином Великим до патріаршества Фотія і відділення західної церкви від східної). Окрім своєї давності, означені закони є універсальними, порівняно з пізнішими.

До права церковного нового професор відносив церковно-національне право новітніх європейських народів і зазначає, що поняття новизни доволі відносно, адже кожний народ у своєму національному праві може виокремити давнє й нове. Утім, підкреслював П. О. Лашкарьов, істотною відмінністю національного права новітніх християнських народів, хоча б і їх давнього права від загального давньочерковного, буде саме його характер, що може бути застосований до потреб і умов історичного життя і юридичних поглядів саме певного християнського народу.

За колом дії право церковне мислитель поділяв на загальне й окреме (приватне). Загальне церковне право – закони та постанови, які стосуються всієї

християнської церкви без будь-якого їх обмеження. Окреме (приватне) право – це сукупність законів, встановлених тільки для конкретної церкви, яка існує в середовищі визначеного народу або навіть для однієї області чи установи в межах цієї церкви. Щодо дійсного застосування церковних законів у той чи інший час або ж у тій чи іншій місцевій церкві, церковне право професор поділяв на діюче й недіюче. Правом церковним діючим є закони, які застосовуються й виконуються в конкретну епоху на всю їх силу. Натомість недіюче право – закони, які або ж самі вийшли із вжитку, або ж були скасовані чи замінені новими.

Останнім критерієм класифікації церковного права є поділ його за предметами або тими відносинами, яких воно стосується. Професор зазначав, що такий поділ є умовним і здійснюється, наслідуючи цивільне право. Відповідно, за цим критерієм П. О. Лашкар'єв поділяв церковне право на публічне й окреме (приватне), на внутрішнє і зовнішнє, на особисте, речове та судове або на адміністративне й судове тощо. Найважливішими підрозділами права, на думку мислителя, є публічне й окреме (приватне).

У відділі «Відношення до права особисто-церковного права церковно-цивільного» П. О. Лашкар'єв зазначає, що право церковно-цивільне надає спеціально-церковному праву санкцію цивільну (окрім церковної), але при цьому звертає увагу на інтереси віруючих і невіруючих, християн та нехристиян, добрих чи злих та на інтереси будь-якої людини.

Завершує другу главу відділ «Окремі підрозділи права церковно-цивільного». Останнє утворилось на тих самих підставах, що й цивільне право. Проте, церковно-цивільне право встановлює особливі відомства, якими і відрізняється від простого цивільного права. Із загальної сфери церковно-цивільного права вирізняється особлива його сфера, яка називається «церковне відомство». Справи віри і церкви відмежовувались від загальних державних справ. Однак церковне відомство мало свої межі: окрім законів судових та кримінальних, які не видавались церковним відомством, можна додати також і поліцейські закони, адже вони не були сумісні із характером єпископського служіння. Утворення особливого церковного відомства започаткувало видання двох видів законів, одні з яких стосувались церковного відомства і призначались для виконання церковною владою в межах означеного відомства, а інші стосувались релігії та церкви в загальному відношенні, тобто призначались для приведення в дію загальною державною владою.

Після окресленого матеріалу П. О. Лашкар'єв у третій главі звертається до характеристики пам'яток церковного законодавства. Професор виокремлює три головні періоди в історії церковного права: апостольський, давній та новий. Перший період охоплює перші три віки християнства, другий період збігається з періодом вселенських і помісних соборів, третій починається з часів патріарха Фотія й поділу церков. Та в цьому періоді вже є досить сформоване законодавство. Законодавчі органи окремих церков уже вирішують приватні питання на основі давнього церковного законодавства. Праці видатних каноністів спрямовані на вивчення давнього церковного права, встановлюють зв'язок із загальним правом та мають щодо нього роз'яснювальний характер⁹.

Слід зауважити, що професор виконав титанічну працю щодо вивчення джерел церковного права та історії становлення християнства в Римі, що і підштовхнуло його до своєрідної побудови свого курсу.

Отже, викладання церковного права в КДА здійснювалося на доволі високому рівні, про що свідчать деякі проаналізовані навчальні програми П. О. Лашкарєва, котрі були базисом для донесення ключових питань церковного права до студентів Академії та надавали ґрунтовні правові знання своїм вихованцям.

1. *Архимандрит Иоанн*. Опыт курса церковного законовѣденія / Архимандрит Иоанн. – СПб. : Типогр. Фишера, 1851. – Т. 1 : Введение в церковное законовѣденіе и обозрѣніе древних, канонических источников его. – 1851. – 531 с. 2. *Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, м. Київ (ІР НБUB)*. – Ф. 175 «Іменний фонд Ф. І. Тітова». – Спр. 1643: Воспоминания проф. Голубева С. о научной и преподавательской деятельности Лашкарева П. Замечания проф. Голубева С. о научных трудах Лашкарева П. – 5–6 арк. 3. Там само. 4. *Лашкарев П. А.* Из чтений по церковному праву // Труды Киевской Духовной Академии. – 1886. – Т. 2, № 8. – С. 495–552. 5. *Лашкарев П. А.* Право церковное в его основах, видах и источниках. Из чтений по церковному праву – [2-е изд., испр. и доп.]. – Киев, 1889. – 213 с. 6. Там само – С. 55. 7. *Губар К. А.* Внесок Києво-Могилянської академії та Київської духовної академії у вітчизняну юридичну освіту, науку і практику (1615–1920 рр.): монографія: за заг. ред. І. Б. Усенка. – Київ: Центр учбової літератури, 2016. – С. 143–146. 8. *Губар К. А.* Зазн. праця. – С. 146–148. 9. *Губар К. А.* Зазн. праця – С. 149–150.

Hubar K. A. The study of views on church law in the works of Petro Oleksandrovich Lashkarev

A review and analysis of the views of P. A. Lashkarev on church law during his activity at the Kyiv Theological Academy are carried out. Brief biographical information about Professor P. A. Lashkarev is given.

Lashkarev Petr (1833-1899) – Lawyer, Professor of Kyiv Theological Academy and an assistant professor in the department of Kiev University of canon law. He studied at the Kyiv Theological Academy.

Characterized are the programs of church and canon law. The professor concluded that the fundamental source of law contained in human nature or in natural or divine law that applied in the creation of man is the way it is, and providing a person of such conditions of intellectual and moral development.

Professor distinguishes three main periods in the history of church law: apostolic, old and new.

The first period covers the first three centuries of Christianity, the second period coincides with the period of ecumenical and local councils, third starts from the time of Patriarch Photios and separation of churches. And this period is sufficiently formed legislation. Legislatures have some churches decide private matters based on ancient church law. Works of famous cantonments aimed at studying the ancient church law, establish a relationship and common law are against him educate. Divine Law is divided into right, this whole human race, and in this one people.

Lashkarev shares the ecclesiastical law for public and separate (private), internal and external, for personal, in rem and judicial or in administrative and judicial, and so on. The major divisions of law, according to the philosopher, is public and separate (private).

Key words: *legal science, legal education, the Orthodox Church, State, Kyiv Theological Academy.*